

Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol

Tuncay CEYLAN (*)

Özet: Toplumu bir sistem olarak ele alıp açıklamaya çalışmak, toplumsal örgütlenmeyi, işleyişi ve değişimi bilimsel bir sistem teorisi içinde açıklamanın mümkün olduğunu kabul etmektir. Her toplum oldukça kompleks olan ve çok sayıda bileşeni bulunan bir sistemdir. Sistem, içinde yer alan yapı unsurlarının her birinin diğerleriyle bağıntılı olduğu bir bütünlüğü ve organize olmuşluğu ifade eder. Gerek sistemi oluşturan yapı unsurlarının oluşması, gerekse bunlar arasında organize bir bütünlüğün gerçekleşmesi, unsurlardan her birinin kendi işlevini yerine getirmesine bağlıdır. Toplumsal sistemi oluşturan unsurların her biri, sistemin oluşması ve varlığını sürdürmesi ile ilgili özel işlevleri yerine getirmesi ölçüsünde vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Dinamik bir dengesi olan sistem, sürekli hareket halinde olan, değişen ama buna rağmen dengesini koruyabilen bir özelliğe sahiptir. Temel başlangıç noktası eylem olan toplumsal sistem analizinde, en alt birim olma özelliği gösteren birey, başkalarıyla etkileşimi çerçevesinde ele alınır. Bu etkileşim, bireyin sahip olduğu toplumsal statüye bağlı olarak rol beklentisine göre hareket etmesine bağlıdır. Bundan dolayı toplumsal sistem analizinde, öncelikli olarak toplumsal statü ve rol kavramını ele almak daha yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sistem, toplumsal sistem, toplumsal statü, toplumsal rol.

Social Status and Role in the Analysis of Social System

Abstract: Considering and trying to examine society as a system means accepting the fact that social organization, social functioning and change could be explained through a scientific theory of system. Each society is a complex system with a number of components. A system refers to a unity in which each of the structural elements within it is connected with each other and to organization. Both the formation of structural elements that constitute the system and the realization of an organized unity depend on the proper functioning of each of these elements. Each one of the elements of social system is indispensable to the extent that they carry out their specific functions in the formation and existence of the system. A system with a dynamic balance is mobile and has a changing characteristic; however, it manages to maintain this balance despite change. In social system analysis, in which basic starting point is action, the individual, who is the smallest unit, is evaluated in terms of his interaction with others. This interaction depends on the individual's act in accordance with his expected role. Therefore, it will be useful to discuss the concepts of social status and role first in social system analysis.

Key Words: System, social system, social status, social role.

*) Yard. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi.
(e-posta: t.ceylan@atauni.edu.tr)

1. Toplumsal Sistem

Sosyolojide toplumlara ve toplumların oluşturdukları bütünlüklere verilen isim olmakla beraber, sistem, sadece sosyal bilimlere özgü bir kavram değil, aynı zamanda bütün doğa bilimlerinde de yer almaktadır.

Sistem kavramı tekil faaliyetler ve parçalar yerine; makineleri, organizmaları, toplumsal ve psikolojik bütünlüğü içerir. Sistemler, unsurların ve ilişkilerin bileşimleridir, kendilerinden her zaman daha karmaşık olan çevrelerinden de sınırlarla ayrılırlar. Sistem ve yerleşik olduğu çevre arasındaki karmaşıklık farkı, sistem teorisinin temel sorunudur ve herhangi bir işlevsel analizde referans alınacak nihai noktadır (Outhwaite, 2008:665).

Toplumsal sistemler, etkileşimler ve örgütlenmelerin oluşturduğu bir bütünlüğü dile getirir ve faaliyetleri koordine ederler. Ancak bunlar, yaşam dünyaları ya da yaşamın sosyo-kültürel biçimleri değildirler, aktörlerin amaçlarını koordine etmeleriyle nitelenirler. Bu niteleme, aktörlerin kendi bakış açılarından yorumlanabilir ve anlamlı bir bağda belirlinleşir. Hal böyle olunca, toplumsal sistemlerin anlaşılabilir ya da yanlış anlaşılabilir olması veya daha önceki bir uzlaşmanın ifadesi ya da bilinçli bir uzlaşmanın uygulaması olması söz konusu değildir. Toplumsal sistemler, bir gözlemcinin ya da gözlemci bir sistemin bakış açısına göre nesnel bakımdan işlevsel bir bütünü ortaya koyarlar.

1.1. Toplumsal Sistemin Öngereklilikleri

Her toplum bir bütündür, yani birbiriyle ilintili unsurların oluşturduğu bir sistemdir. Sistemi oluşturan unsurlardan her biri kendi işlevini yerine getirerek, sistemin bütünlüğüne ve uyumuna katkıda bulunur. Toplumsal sistemi oluşturan unsurlardan her biri, sistemin ihtiyaçları ile ilgili özel işlevleri yerine getirme ölçüsünde vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Sistemin korunması açısından zorunlu olan, genelleşmiş koşulları gösteren işlevsel öngereklilikler bulunur. Bu işlevsel öngereklilikler arasında bireyin çevresi ile ilişki kurması koşulu, rol farklılaşması ve rol dağıtımı, ortak bilişsel yönelimler ile ifade edilmiş hedefler, araçların normatif bir düzene sokulması, duygusal tavırların düzenlenmesi, toplumsallaşma ve sapkın davranışların toplumsal denetimi gibi unsurlar yer alır (Parsons, 1964:26-28). İşlevsel öngerekliliklerin çoğu her toplum anlayışında örtük biçimde bulunan özelliklerdir. Parsons öngereklilikleri daha sonra gruplandırarak dört başlık altında toplamıştır: Adaptasyon, hedefe ulaşma, bütünleşme ve gizilgüç. Adaptasyon, değişen sistemin kendi ihtiyaçları doğrultusunda denetlenmesi ve adapte edilmesi; hedefe ulaşma, özgül hedeflere ulaşmayı sağlayacak kaynakların harekete geçirilip metodolojik bakımdan bu tür hedeflerin peşinden koşturulmasına; bütünleşme, sistem içi dayanışmaya, onun birlik isteyen bir bütün şeklinde ayakta kalmasına; gizilgüç ise, motivasyon biçimini alan enerjinin biriktirilip dağıtılmasına işaret eder. Dördüncü değişkene modelin korunması ve gerilimin yönetimi adı da verilmektedir (Swingewood, 1998:274).

1.2. Toplumsal Sistemin Özellikleri

Hangi özelliklere sahip olursa olsun her toplum bir sistemdir ya da bir sisteme sahiptir. Sistem olma özelliğine sahip her toplumda bir düzen vardır. Bu düzen, toplumu oluşturan bireylerin kendi aralarında gruplaşmasından, örgütlenmesinden ve ilişkilerinin

düzenlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Grupları oluşturan, örgütlenmeyi gerçekleştiren bireylerin benzer ve ortak özellikleri bulunmakta ve belirli kurallar çerçevesinde birbirleriyle ilişkiye girmektedirler. Toplumsal ilişkiler, ilişkide bulunan unsurlarla birlikte bir sistem oluşturmakta ve aynı zamanda bir sisteme göre işlemektedir. Dolayısıyla toplumsal sistem, kendisini oluşturan unsurlardan ve onlar arasındaki ilişki açısından başka bir şey değildir ve her bir unsur belli normlara göre hareket etmekte, belli işlevleri yerine getirmektedir.

Yapısal-fonksiyonel modelin temsilcisi ve toplumsal sistem teorisinin mimarı diyebileceğimiz Parsons'un işlevselciliği, sosyolojide sistemler kuramını en eksiksiz biçimde kullanan modeldir. Toplumu bir sistem olarak gören anlayış en ayrıntılı biçimde Parsons'çu işlevselcilikte geliştirilmiştir. İlk dönem Amerikan sosyolojisinin atomistik, bireyci teorik yaklaşımını reddeden Parsons, tutarlı bir biçimde bir toplum teorisinin olgulardan kurulamayacağını ileri sürüyordu. Bir olgu, daima kavramsal bir şemaya göre söze dökülen bir deneyimin açıklanmasıdır. Parsons toplumsal sistemde deneyimin rolünü yok saymamakla birlikte onu sadece olgulara ve deneye indirgemez (Swingewood,1998:275).

Toplumu organizmaya benzeten organizmacı yaklaşımdan oldukça fazla izler taşıyan Parsons'çu yaklaşıma göre toplum bir sistemdir. Toplum, birbirine bağımlı olan ve her biri meydana getirdiği bütünün en üst düzeyde uyumunu sağlamak için belli işlevleri yerine getiren unsurlardan oluşan bir sistemdir. Bu unsurların sistemi oluşturması, işlevsel bir bütünleşme içinde olmalarına bağlıdır (Kongar,1979:52-53).

Belli unsurlardan oluşan ve sistem olma özelliği gösteren toplum, kendi bünyesinde alt sistemleri de bulundurur. Bireyler arası ilişkilerin ürünü olan alt sistemlerin yapısal ve işlevsel bütünlüğü ise sistemi oluşturur. Bir sistemin alt sistem ya da sistem olarak nitelendirilmesi, yapı ve işlev açısından bulunduğu konuma bağlıdır. Ekonomik sistem toplumsal sistemin içinde yer alır, toplumsal sisteme göre bağımsızlık derecesi daha düşüktür. Çünkü toplumsal sistemin bünyesinde bulunan diğer alt sistemlere bir şekilde bağlıdır. Mesela ekonomik sistem hukuk sisteminden ve politik sistemden bağımsız olmaz. Bundan dolayı her bir sistemin hareket alanı ve genişliği aynı değildir, çünkü sistemin sınırları kendi doğası tarafından belirlenir.

Toplumsal sistem kendi kendine yeten ve kendi kendisini düzenleyen bir bütündür. Dinamik bir özelliğe sahip olmakla beraber bir istikrarı ifade eder. Dinamik özellikte olan toplumsal sistem, belli sınırlar içinde değişebilen, kendini yenileyebilen ve aynı zamanda istikrarını koruyarak varlığını sürdürebilen bir bütündür. Dinamik bir dengesi olan toplumsal sistem, sürekli hareket halinde olan, değişen ama buma rağmen dengesini koruyabilen bir özelliğe sahiptir (Dönmezer,1998:138). Sistem, belki zihinlerde statik kavramını çağrıştırmaktadır, ama gerçek olan şu ki, kendini koruması ve varlığını sürdürmesi onun dinamik olmasına bağlıdır. Toplumsal sistemin kalıplaşmış bir düzeni ve yapıyı koruyarak varlığını sürdürmesi olası değildir, ancak kendini yenileyerek, geliştirerek var olabilir. Dinamizmini kaybeden toplumların çağa ayak uydurması, varlığını sürdürmesi düşünülemez. Toplumsal sistem bir yönüyle statik bir yönüyle de dinamiktir ki, bunu Comte

sosyal statik ve sosyal dinamik şeklinde ifade etmiştir. Toplumsal sistem temelde üyelerinin kalıplaşmış davranış biçimlerinden oluşmakla birlikte, üyelerinin mevcut davranış kalıplarının dışına çıkmasını engelleyemez ve üyelerinden mutlak anlamda bir bağımlılık bekleyemez. Toplumsal sistem teorisine göre kalıpların dışına çıkılması; toplumsal dinamizmin işlevsel olması, sistemin kendini yenilemesi ve evrimleşmesi demektir.

Toplumsal sistemdeki bütünleşmede, sistemin bütün unsurlarının ve alt sistemlerin kusursuz bir şekilde bütünleşmesi mümkün değildir. Toplumsal sistemlerin genel eğilimi, bütünleşmenin ve uyumun sağlanması ve sürekli kılınması olmakla beraber bunun tam anlamıyla gerçekleşmesi ütopyadan başka bir şey değildir, çünkü toplumun doğasına aykırıdır. Nitekim toplumsal sistemdeki uyum ve bütünleşme sorunlarına karşı işlevsel olan toplumsal denetim mekanizmalarının önemi buradan kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan sistemin ihtiyaçlarının giderilmesi, yenilenmesi, durum ve şartlara göre uyarlanması için değişim şarttır. Şurası da bir gerçek ki, değişimle birlikte ortaya çıkan farklılaşma, toplumsal denetim mekanizmaları tarafından denetlenme yoluyla yeni bütünleşme biçimleri oluşturmaktadır. Değişme, bir tür sistemin kendini yenilemesi, daha iyi bir bütünlük biçiminin oluşturulmasıdır. Dolayısıyla toplumsal değişim, adaptasyona uygun ve evrimci bir karaktere sahiptir. Toplumun evrimleşmesi esnasında sistemin genel uyum ve ahengi bozulmamakta, aksine değişim daha güçlü bir şekilde bütünleşmeye yol açmaktadır. Toplumsal sistem teorisi denildiğinde ilk akla gelen Parsons'un evrim kavramını Darwin'in evrim kuramından farklı kılan ve Durkheim'e yaklaştıran husus, uyumdaki başarısızlığın sistemin yok olmasını gerektirmeyişidir (Erkilet, 2007:109).

Toplumsal sistem, Parsons tarafından toplumsal eylemin örgütlendiği üç yoldan biri olarak görülmektedir. Birbiriyle bağlantılı olan diğer iki eylem sistemi; paylaşılan değer ve sembollerden oluşan kültürel sistem ve bireylerin oluşturduğu kişilik sistemidir (Poloma,1993:150). Toplumsal sistemin temel başlangıç noktası eylemdir, belli şartlar altında bireysel aktörler arasındaki etkileşimdir (Parsons,1964:3). Bir işleve yönelik eylem olmadan grup, kurum, değer, norm, statü, rol gibi yapı unsurları oluşmaz. Toplumsal yapı unsurlarının oluşması işleve bağlı olmakla beraber, işlevlerin kendilerini yerine getirebileceği alan da toplumsal yapı unsurlarıdır. Çok sayıda bileşeni bulunan toplumsal sistemin, bir yapı bir de işlevsel boyutunun olduğunu ve bu iki eksenle analiz edilebileceğini söyleyebiliriz.

Toplumsal sistemin başlangıç noktası olan eylem, karşılıklı olup bir etkileşim durumudur. Bu etkileşimde toplumun üyesi olan her bir birey kendi rolünü yerine getirir. Sistem içerisinde aktör olan birey de kendi rolü çerçevesinde, yani başkalarıyla ilişkisi içinde ele alınır. Temellerini Linton'un attığı rol kavramı, toplumsal sistem analizinde önemli bir yer işgal eder. Her toplumda bireyler ve onların oluşturduğu toplumsal gruplar karşılıklı davranış kalıplarına sahiptir. Bu davranış kalıplarını belirleyen ise toplumsal statülerdir. Toplumsal statü, bireyden farklı olarak hak ve ödevler toplamı olup, bireyin toplum içindeki yerini belirler. Statünün dinamik tarafı olan rol ise, bireyin kendisine atfedilen haklarını kullanması ödevlerini yerine getirmesidir (Linton,1936:113-115).

2. Toplumsal Statü ve Rol

2.1. Toplumsal Statü

Toplumsal sistemin kurucu bir unsuru olan statü, kelime olarak makam, mevki, konum, pozisyon anlamına gelir. Bireyin ya da grubun toplumdaki yerini, konumunu, mevkiini belirtmek için kullanılan kavramdır. Toplumsal statü bireyin toplumsal yapıda işgal ettiği yerdir. Bu yeri belirleyen ise toplumun bizzat kendisidir (Tezcan,1995:51). Statü, bir anlamda toplumun kendi üyelerini konumlandırması, onlara bir anlam ve değer yüklemesidir. Dolayısıyla statü, toplumun kendi üyesi olan birey ya da grubu algılayış ve anlamlandırışıdır. Statü, statü sahibinin kendi hakkındaki düşüncelerini değil, içinde yaşadığı toplumun onun hakkındaki düşüncelerini dile getirir, bireyin kendisi hakkındaki öznel görüşü değildir. Toplumsal statü bireye bütün toplumla ilişkili bir pozisyon sunar. Statü, belli bir birey ya da gruba, toplumun öteki üyeleri tarafından yüklenen toplumsal onur ya da saygınlıktır (Giddens, 2000: 620). Bireyin bütün toplumla ilişkili pozisyonunu temsil eder (Linton, 1936: 113).

Toplumsal statü denilince doğal olarak ilk akla gelen toplumbilimci Ralph Linton'dur. Statü kavramını sosyolojiye özgü olarak açıklayan ilk sosyolog Linton'dur. Statü, onu işgal eden bireyden ayrı olarak sadece hak ve ödevlerin bir toplamıdır. Bu hak ve ödevler sadece bireyler arası ilişkilerde ifade edilebildiği için, statüler ile statülerin oluşturduğu hak ve ödevleri yaşayan bireyler arasındaki ayrımı devam ettirmek oldukça zordur. Herhangi bir bireyle onun statüsü arasındaki ilişki, bir bakıma, bir otomobilin sürücüsü ile sürücünün makinedeki yeri arasındaki ilişkiye benzer. Yani sürücünün otomobili kullanmadaki kontrol durumu olası iyi ya da kötü sonuçlara yol açabilir (Linton, 1936: 113).

2.1.1. Statü Birey İlişkisi

Toplumsal statüler arasında hiyerarşik bir yapı olduğundan her statü aynı değerdedir ve bireye aynı oranda prestij sağlamaz. Aslında yüksek statü biçimsel olarak bir prestij (saygınlık) ölçütü ve güç kaynağı olarak kabul edilmekle birlikte, biçimsel gerekliliklere uyulmadığı takdirde bireyin statünün prestijinden tam anlamıyla yararlanması düşünülemez. Bu durum statü ile statünün doldurulması için gerekli performansın paralel gitmeleri gereğini ortaya koyar. Bundan dolayı statünün istediği rol ve performansı gerçekleştiremeyen insanların sırf statüye bağlı bir prestije yönelmeleri halinde hayal kırıklığına uğramaları ve bekledikleri saygınlığa ulaşamamaları kaçınılmaz olur. Öğretmenlik bir statü olarak bir saygınlığa sahiptir, fakat bu statüyü işgal eden her öğretmen aynı derecede saygın değildir. Burada statü ile birey arasındaki farklılık kendini göstermektedir, yani statü ile statüyü işgal eden birey birebir örtüştürülemez. Hal böyle olduğunda statü ile kişiliği birbirinden ayrı düşünmek gerekir. Tabii ki insan bazı grupların üyesi ve bazı statüleri işgal etmekte, bir aidiyet duygusu taşımaktadır. Ama mensubu olduğu grup ya da kategori veya işgal ettiği statü ile ilgili yapılan olumsuz ya da olumlu değerlendirmeleri kendi kişiliğine yapılmış değerlendirmeler olarak düşünme yanlışlığına düşmemelidir. Aidiyet duygusu bireyin bireyselliğini ortadan kaldırdığında, statü ile onu işgal eden birey arasındaki ayrım da yok sayılmış, dolayısıyla aynı statüde ya da kategoride yer alanların aynı prestije sahip

oldukları kabul edilmiş olur ki, bu doğru değildir. Statü ile birey arasındaki ayrımı, onlar arasında bir bağlantının olmadığı şeklinde düşünmek de doğru değildir.

Kuşkusuz, statüleri işgal eden, birey ya da gruptur. Statü, kendini işgal edeni niteleyen ve belirleyen bir özelliğe sahiptir. Aynı şekilde statüyü işgal edenler kişilik ve performansları çerçevesinde statüye yeni boyutlar ve katkılar sağlayabilir. Statüden uzak olmak statünün toplumsal değerine ve düzeyine göre bireye prestij kazandırıyor ya da kaybettiriyorsa, belirleyiciliğin daha çok statüden kaynaklandığı düşünülebilir. Burada bireyin kendi statüsü üzerinde yapabileceği bir şey yoktur. Soy, cinsiyet, yaş gibi statüler bu türden olup, kişinin kontrolü dışındadır. Aynı şekilde herhangi bir statünün değeri, o statüyü işgal edenlerin kişilik özellikleriyle ilişkilidir. Mesela öğretmenlik statüsü, öğretmenlerin sahip oldukları kişilik özellikleri ve performanslarına bağlı olarak değerli ya da değersiz olabilir. Nasıl ki statü birey ya da bireylere bir değer yüklüyorsa, birey ya da bireyler de aynı şekilde statüye bir katkı sağlar. İyi ve mesleğinde başarılı bir hekim, çalışmalarıyla sadece kendi toplumsal prestijine katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda hekimlik mesleğine de onur ve saygınlık kazandırır. Statüyü işgal edenlerin kişilik özelliklerindeki değişim statünün de değerini değiştirecektir. Şöyle ki, toplumsal saygınlığı olan kraliyet kurumunun başında bulunan kralın zaman içinde insani değerleri dikkate almadan hareket etmesi, kraliyet statüsünün toplumsal değerini düşürecektir.

Bireyin toplumsal gücü, yani toplumda başkaları üzerindeki etkisi, zaman zaman bireyin sahip olduğu statünün bir ölçütü olduğu söylenirse de, aslında bu etki toplumsal statünün belirleyicisi olmaktan çok, sonucudur. Birey gücünü ve nüfuzunu sahip olduğu statüden alır, değilse sahip olduğu güç sayesinde statü elde etmez. Gerçekte bireyin statüden almadığı bir toplumsal gücü, nüfuzu ve saygınlığı yoktur. Dolayısıyla yüksek toplumsal statüye sahip olanların aşağı toplumsal statüye sahip olanlardan daha etkili olduğu açıktır. Bu durum, bireyin neden sürekli olarak toplumsal statüsünü geliştirmeye çabaladığının sebebini ortaya koymaktadır. Toplumsal statünün geliştirilmesi, kişiye hem bireysel olarak tatmin duygusu, hem de başkaları ile mücadelelerinde başarı sağlar.

Şurası açıkça belirtmelidir ki, birey ne sadece tümüyle toplumun yargılarının merhametine bırakılmıştır, ne de tümüyle kendi toplumsal statülerinin belirleyicisidir. Yani ne tümüyle pasif, ne de tümüyle aktiftir (Fichter, 1994: 31). Statü kavramı, burada görüldüğü gibi kültürle benzerlik gösterir, yani onun gibi iki anlamlı bir kullanıma sahiptir (Linton, 1936: 113).

2.1.2. Statü Takımı

Toplumsal sistem içinde herkesin birden fazla statüsü vardır, daha doğrusu her insan toplumsal sistemde birden fazla statü işgal eder. Bir insan, okulda öğretmen, evde baba, sendikada temsilci olabilir. Diğer taraftan herhangi bir statü bir diğeriyle bağlantılı olarak anlam kazanır. Kişi öğrencisinin öğretmenidir, dolayısıyla öğretmenlik statüsü öğrencilik statüsüyle bağlantılıdır ve onunla bir anlam kazanır. Hiçbir statü yoktur ki, bir diğeriyle bir şekilde bağlantılı olmasın (Kızılcelik, Erjem, 1994: 398).

Bir kimsenin işgal ettiği statülerin tümü onun statü takımını oluşturur. Kişinin statü takımı içinde yer alan statüler birbiriyle bağdaşır nitelikte olmalıdır. Statü takımı içinde bir statünün diğeriyle uyumlu olmaması statü çelişkisi ya da statü çatışması olarak ifade edilir (Dönmezer, 1994: 148). Mesela bir kimsenin hem müslüman olması hem de terörist olması bir çelişkidir. Bunun nedeni ise aynı ya da benzer değerleri taşımayan statülerin aynı statü takımı içinde yer almasıdır. Çünkü İslam dininin değerleri terörizmi meneder. Toplumsal sistem açısından statü çatışması olarak ifade edilen bu durum, birey açısından ise bilişsel tutarsızlıktır.

Toplumsal statünün çeşitliliği ve değeri toplumsal sisteme göre farklılık arzeder. Geleneksel toplumlarda statü çeşitliliği modern toplumlarda olduğu kadar fazla değildir. Statü çeşitliliği toplumun gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Gelişmiş toplumlardaki statü çeşitliliği, az gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumlara göre daha fazladır. Aynı şekilde, aynı statü farklı toplumsal sistemlerde farklı değerlere sahip olabilmektedir. Kapalı ve kast sisteminin olduğu toplumlarda soy temel belirleyici olmasına rağmen, açık ve demokratik toplumlarda bireysel yetenekler ve performans daha etkili olmaktadır. Feodal toplumda bir senyörün çocuğu olarak dünyaya gelmek senyör olmak, yani üst bir statüye sahip olmak için yeterlidir, ama demokratik toplumlarda değildir ve esas olan bireyin kendi yetenekleri ve çabalarıdır.

Bireyin toplumsal sistemin içinde oluşturduğu statü takımı zamanla değişebilir. Zaman içerisinde birey toplumsal konumunda değişiklik yapabilir. Statü değiştirme temelde bireyin kendi bilincinin ve iradesinin ürünü olmakla birlikte, bekar olan birinin evlenmesi gibi bazı değişimler toplumsal bir töreni gerektirir. Çünkü bu tür statü değişikliği sadece bireyin kendisini ilgilendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal ilişki örüntüsünde de değişikliğe yol açar. Statü değiştirmenin toplumsal ilişkilerin örgütlenmesi bakımından ortaya, bazı meseleler çıkardığını söylemeye lüzum bile yoktur.

Yüksek veya düşük statünün belirleyicileri veya faktörleri, kendiliklerinden statü vermezler. Çünkü statü zihinsel bir inşadır. Toplumun bir birey için yaptığı değerlendirme derecesidir. Mesela, soy ve servet aslında statü veren faktörler değildir. Soyluluğun türü veya servetin miktarı, kişinin statüsünün nesnel olarak belirlenmesine yardım eder, oysa aslolan toplumun sözkonusu faktörlere yüklediği anlamdır. Statü simgelerinin önem ve belirleyiciliğine ilişkin değerlendirmeler, toplumdan topluma büyük bir farklılık gösterir. Toplumsal statü, toplumsal tanımlama olmasına rağmen onaylama veya onaylamamanın, saygı veya saygısızlığın belirli evrensel ölçütleri yine de vardır. En genel terimlerle bunlar toplumsal değerler içinde yer alırlar. Yani belirleyici kriter toplumsal değerlerdir.

2.1.3. Statünün Belirleyicileri

Toplumsal statüyü belirleyen tek faktör ekonomi değildir. Statünün bir çok belirleyicisi vardır. Bunlardan hiçbiri tek başına yeterli olmayıp, statünün değerlendirilmesinde birlikte ele alınmalıdır. Bunların en önemlileri soy, servet, işlevsellik, eğitim, din, biyolojik durum vs.dir (Fichter, 1994: 32-33).

Açık ya da kapalı, demokratik ya da totaliter her toplumda aynı oranda olmasa bile soy bağı, kişiye ayrıcalıklı bir pozisyon verir. Kişinin ailesinin soyu veya şöhreti, zen-

ci veya beyaz olması onun toplumsal konumunun belirlenmesinde rol oynar. Doğumun meşruluğu ve gayri meşruluğu da önemlidir.

Statünün adeta evrensel bir ölçütü de servettir. Sahip olunan maddi değerler statü için nesnel bir ölçüttür. Sayılabilir ve derecelendirilebilir olmasının yanısıra bir güçtür. Burada servetin kaynağı da önemlidir, yani kazanılan ve yasa dışı yoldan elde edilen servetin prestiji ile soydan elde edilen ve toplumsal olarak onaylanan bir yoldan elde edilen servetin prestiji arasında fark vardır.

Bireyin toplumsal statüsünün işlevselliği, yani sağladığı toplumsal fayda da statünün önemli ölçütlerindendir. Birey toplumda ne yaptığına göre derecelendirilir. Bu da yine başkalarının neyin yapılmasının iyi olduğuna ilişkin düşüncesine dayanır. Belirli işlevsel kategorilerin diğerlerinden daha yüksekte derecelendirildiği açıktır. Mesela hekimlik öğretmenlikten daha yüksek bir dereceye sahiptir.

Alınan eğitimin düzeyi ve çeşidi de toplumsal statünün evrensel belirleyicilerindendir. Eğitim düzeyi yükseldikçe toplumsal statü de yükselmektedir. Yüksek prestije sahip bir üniversiteden ve yüksek derece ile mezun olmak da toplumsal statüyü yükselten önemli bir faktördür.

Bireyin dini de toplumsal statüsünün belirleyicilerindendir. Her toplumun genel değerleri arasında doğa üstüne ilişkin inanç ve tutumlar da yer alır. Bireyin toplumdaki yaygın inanç sistemi içindeki pozisyonu ve dinsel bütünlükle ilişkisi toplumsal statüsü açısından oldukça önemlidir.

Biyolojik durum da toplumun bireyi aşağı veya yukarı statüye yerleştirmesinde etkilidir. Cinsiyet evrensel bir ölçüt olarak toplumların çoğunda kullanılır, erkeklere kadınlardan daha yüksek bir yer verilir. Yaş da bir toplumsal statü ölçütüdür, en azından yetişkinlik çocukluktan çok daha değerlidir. Bu ölçüt toplumdan topluma değişebilir, bazılarında yaşlılar değerli görülürken bazılarında gençlere özel bir önem verilir. Cinsiyet ve yaşın yanısıra fiziksel görünüm, yani güzellik standartları da değerlendirmede yer alır.

Statünün temel belirleyicilerini dikkate alarak toplumsal statüleri sınıflandırmak mümkündür. Statü sınıflaması yapmak, yukarıda ifade edilen benzer özellikleri aynı grup içinde ele almaktır.

2.1.4. Statü Sınıflandırması

Statünün belirleyicilerinden bazıları üzerinde bireyin bir rolü olmadığı halde diğerlerinde birey etkindir. Bundan dolayı toplumsal statüleri en genel şekliyle, verilmiş (bahsedilmiş) ve kazanılmış (elde edilmiş) statüler olarak ikiye ayırabiliriz. Linton konuya ilişkin olarak, toplumlar verilmiş (ascribed) ve kazanılmış (achieved) olmak üzere iki statü tipi geliştirerek bir ikileme karşılıklı demektir. Verilmiş statüler, bireylere, onların doğuştan farklılıkları ve kabiliyetleri dikkate alınmaksızın verilmiş olan statülerdir. Kazanılmış statüler ise bireye doğuştan verilmemiş olup bireysel yetenekleri ve çabayı gerektiren, başkaları ile yarış sonucu elde edilen statülerdir. Bütün toplumsal sistemlerde statülerin çoğu, verilmiş tipten statülerdir ve gündelik hayatın meşguliyetleri neredeyse bu tip statülerden kaynaklanır (Linton, 1936: 115).

Verilmiş statüler, bireysel bilincin ve iradenin ürünü değildir. Bu tür statüler bireye atfedilmiş yani yüklenilmiş olan statülerdir ve bırakılması da bireyin iradesine bağlı değildir. Bireyin cinsiyeti, yaşı, ailesi, soyu, rengi, akrabalık ilişkileri vs. kendi elinde değildir. Ne yüklenilmesi ve ne de terkedilmesi bireyin iradesine ve tercihinine bağlıdır. Bunlar aynı zamanda temel statüler olarak da nitelendirilirler.

Bütün toplumlarda verilmiş statülerin belirlenmesinde belli şeyler referans noktası olarak seçilir. Referans noktalarının tespitinde göz önünde bulundurulacak şey, insanın doğuştan getirdiği doğasıdır. En yalın ve en yaygın kullanılan referans cinsiyettir. Cinsiyet ilişkileriyle statüleri ayırmak ve belirlemek bütün sosyal sistemlerde temel olarak görülür. Bütün toplumlar kadın ve erkekte farklı eylemler ve tutumlar bekler. Yaş da eşit ağırlıkta olan bir referans olma özelliği gösterir. Zaman içinde insan çocukluk, gençlik ve yaşlılık statüsüne ulaşır. Bu süreci değiştirmek mümkün değildir. En yalın ve açık olan referans noktalarından biri de aile ilişkileridir. Anne-çocuk ilişkisi bütün toplumlarda toplumsal statülerin referans noktası olarak görülür. Son olarak da insanın dünyaya geldiği sosyal grup ya da sınıf genel bir referans noktası olarak ifade edilebilir. Referans tiplerinin bu kullanımı yaygın olmakla beraber evrensel değildir (Linton, 1936: 116). Verilmiş statüler ister biyolojik ister sosyal faktörler tarafından belirlenmiş olsun, toplumsal sistemlerin hepsinde büyük çoğunluğu teşkil eder (Linton, 1936: 128). Şunu özellikle belirtmek gerekir ki, toplumsal sistemde büyük payı olan verilmiş statüler, bütün toplumsal sistemlerde aynı paya ve role sahip değildir. Verilmiş statülerin daha etkin olduğu toplumlar geleneksel toplumlardır. Modern toplumlarda hem bireyselliğin ön plana çıkması hem de yeni mesleklerin ve uzmanlık alanlarının oluşması, verilmiş statülerin toplumsal sistemdeki payını azaltmış, rolünü zayıflatmıştır. Eskiden kölelik ve efendilik verilmiş bir sosyal statü olarak toplumsal sistemde oldukça etkin bir rol oynamakta idi. Oysa bugün bireysel hak ve özgürlüklerin temel değer olduğu dünya düzeninde, bireyin performansı, toplumsal statülerin belirlenmesinde öncesine göre daha etkindir.

Kazanılmış statüler, doğuştan bireye bahsedilen statüler olmayıp, bireyin bilincinin ve iradesinin ürünüdür. Bu tür statülerin elde edilmesi hem tercihi hem de çabayı gerektirir. Mesela, üniversite öğrenciliği, öğretmenlik, hekimlik, arkadaşlık vs. kazanılmış olan sosyal statülerdendir. Burada aklın ve iradenin etkin olduğu, statünün elde edilmesinin bir çabayı gerektirdiği gün gibi açıktır.

Toplumsal statülerin sınıflandırılmasında kullanılan bir diğer metod ya da kriter, statülerin içinde geliştirildikleri toplumsal alanlardır. Her bir statü, içinde yer aldığı toplumsal alanın adı altında yer almakta ve bu şekilde toplumsal statüler hısımlığa ilişkin (etnik), ekonomik, siyasal, törensel (dini) ve eğlenceye ilişkin olmak üzere beşe ayrılmaktadır (Dönmezer, 1994: 145). Anne, çocuk, kardeş, kuzen hısımlığa ilişkin; alıcı, satıcı, üretici, tüketici ekonomik; yöneten, yönetilen, seçmen siyasal; imam, cemaat, mürid, mürid dini; arkadaş, dost, sanatçı, futbolcu, taraftar eğlenceye ilişkin statülerdir.

Toplumsal statüler bir de temel statüler, genel statüler ve özgür statüler olarak kısımlara ayrılabilirler (Dönmezer, 1994: 145). Temel statüler cinsiyet ve yaşla ilgili, genel statüler meslekle ilgili, özgür statüler de uğraşla ilgili statülerdir. Birincisi doğuştandır, diğerleri sonradan kazanılmıştır.

Temel statüler, toplumsal sistemlerin hemen hepsinde cinsiyet ve yaşla ilgilidir, doğuştan elde edilir. Bir bireyin cinsiyeti ve yaşı, diğer insanların ona olan tepkilerini ve toplumun ondan beklentilerini belirleyici niteliktedir. Hiçbir toplumda kadına, erkeğe, çocuğa, erişkine ve yaşlıya aynı şekilde davranılmaz, onlardan aynı davranış biçimleri beklenilmez. Bununla beraber cinsiyet ve yaşla ilgili statüler toplumlara göre de değişir. Türk ve Çin toplumunda yaşlılık saygıyı davet ettiği halde Amerika toplumunda kişinin bir kenara atıldığı dönemi ve konumu belirler. Cinsiyet ve yaşa ilişkin statüler herkese açık olan statüler değildir. Mesela kadınlık ya da evli kadınlık sadece dişiye özgüdür. Annelik dişiye özgü olduğu gibi babalık da erkeğe özgüdür.

Genel statüler, temel statülere göre daha çeşitli olmasının yanısıra, bireyler arası ilişkilerde kendilerini işgal eden kimselere açık olan diğer statüler bakımından değişik sonuçlar ortaya koyarlar. Öğretmenlik, polislik, hekimlik, hakimlik, parlamento üyeliği gibi statüler, uğraş (özgür) statülerin çoğuna göre daha geniş anlam taşır ve bir çok durumlarda prestij ve nüfuz sağlamakla beraber aynı zamanda bir takım sınırlamalar da getirir. Genel statülerde çoklukla kişilerin nitelikleri ve performansları belirleyicidir.

Özgür statüler, diğer iki tür statü kadar önemli değildir. Sanayi toplumlarındaki eğlendirici ve meşguliyet statülerinin çoğu böyledir. Bu statüler daha ziyade kişisel yeteneğe göre elde edilir. Diğer statüler gibi sınırlama getirmez, kişiye prestij kazandırmaz.

Bu üç tür statü arasındaki farkı, garsonluk özgür statüsünü, evli kadının temel statüsünü ve polisin genel statüsünü karşılaştırarak ortaya koyabiliriz. Garsonluk ancak günün belirli zamanlarında yüklenilen statü ve oynanan roldür. İşini bitiren garson diğer insanlardan farklı hareket etmek durumunda değildir. Oysa evli kadın ve polisin hiçbir zaman bir kenara bırakamayacakları ve her zaman dikkat etmeleri gereken yükümlülükleri vardır. Polislik ve garsonluk kadına ve erkeğe özgü statüler olmayıp, cinsiyetle ilişkili değildir. Diğer taraftan garsonluk bir çok toplumda kolayca yüklenilen ve istendiğinde bir kenara bırakılabilen statüdür. Oysa polisliğin yüklenilmesi yaş, eğitim, fizik, yetenek gibi belli şartlara bağlıdır ve kolayca bırakılacak türden de değildir. Kadınlığı yüklenmek ve bırakmak ise bütünüyle kişinin iradesinin dışındadır. Polis olmak insanın hayat görüşünü etkilediği halde garson olmak böyle bir etki yapmaz. Zaman açısından değerlendirildiğinde de kadınlık, polislik ve garsonluk statüleri arasında farklılığın olduğu görülür. Kadınlık hayatın bütünü, polislik büyük bir bölümünü, garsonluk ise kısa bir kesitini kapsar.

2.1.5. Anahtar Statü

Statü takımı içinde bulunan statülerin hepsi aynı değer ve önemde değildir. Bunların içinde bir tanesi vardır ki, işlevselliği açısından diğerlerinden farklı olduğundan anahtar statü ya da kilit statü olarak isimlendirilir. Anahtar statü bireyin başarılı olduğu statü olarak nitelendirilemez, yani birey hangi statüde etkin ve başarılı ise o onun anahtar statüsüdür denemez. Anahtar statünün belirlenmesinde toplumsal değerler önemli bir rol oynar.

Ekonomik değerlerin ve kurumların yüksek prestij taşıdığı bir toplumda kişinin mesleği genellikle onun anahtar statüsünü belirtir. Doğaldır ki, çocuğu olan bir kadının anahtar statüsü anneliktir, fakat bu kadın aynı zamanda başarılı bir iş kadını ise bu kez anahtar

statüsü mesleği olacaktır. Ekonomik değerlerin daha ön planda bulunduğu toplum, o kadını ekonomik statüsüyle daha yüksekte değerlendirecek, iş kadınlığı onun anahtar statüsü olacaktır. Anahtar statü, toplumsal kişiliğin analizinde yararlı bir sosyolojik araçtır (Fichter, 1994: 36). Anahtar statü, bireyin kendi hakkında dünyaya açtığı en geniş penceredir. Toplum bireyi daha ziyade o pencereden görür ve bireyin diğer statülerini anahtar statüsüne göre yorumlar.

Anahtar statü, bireyin daha etkin ve işlevsel olduğu, yaşamının büyük bir kısmını oluşturan, toplumsal değerler açısından daha saygın olan statüdür. Bireyin anahtar statüsü toplumun en önemli gördüğü role bağlıdır. Bireyin hangi statüsünün anahtar statüsü olduğu kararı toplum verir. Bireyin sahip olduğu sosyal statülerin toplamı, sosyal bir bütünlük olan kişiyi gösterir ve kişinin yaşamdaki duruşu olarak değerlendirilir. Yaşamdaki duruş kişinin toplumsal statülerinin bileşimidir ve yaşam duruşu öncelikli olarak anahtar statünün etkisi altındadır, fakat onunla özdeş değildir.

2.2. Toplumsal Rol

Rol, sosyolojide anahtar bir kavram olma özelliği gösterir ve temel bir araç olmayı sürdürür. Rol, belirli statü ya da toplumsal konumlara atfedilen toplumsal beklentileri ortaya koyar ve bu tür beklentilerin gerçekleşip gerçekleşmeme sürecini analiz eder (Mars-hall, 1999: 624).

Rol, statünün dinamik yönünü temsil eder. Bireyin rolünü yerine getirmesi, statünün verdiği hakları kullanması, ödevlerini yapmasıdır. Rol ve statü birbirinden ayrılamaz, onların arasındaki fark akademik bir merakın ürünüdür. Statü olmaksızın rol, rol olmaksızın statü yoktur. Rol kavramı da statü gibi çift anlamlıdır. Bireyin sahip olduğu roller, sadece onun kendisinin ortaya koyduğu davranışlar olmayıp aynı zamanda toplumun ondan beklentileridir (Linton, 1936: 114). Başkaları ile ilişkilerinde kendi tavır ve tutumlarını sergileyen birey bunu yaparken kendisinden beklenenlere göre hareket etmektedir. Her ilişki bir tür rol oynamaktır. Rol ise, toplumda belli bir pozisyonu işgal eden bireyden, toplumun genelinin beklentisi olan uygun davranıştan başka bir şey değildir (Gittler, 1957: 93). Toplumun bireyden beklentileri onun davranışlarını sınırlandırmakta, hatta belirlemektedir. Fakat bu belirleme sürecinde bireyin kendisi edilgin değildir. Bundan dolayı, farklı bireylerin rol beklentilerine karşı gösterdiği tepkilerde benzerlikler olmasına rağmen, farklılıkların olduğu da bir gerçektir.

Toplumsal statünün aktif, dinamik ve canlı kısmı olan toplumsal rol, bir tür toplumsal tavır demektir. Toplumsal statü ve rol, sanki aynı şeyin farklı iki yüzü gibidirler. Toplumsal statü statik olmasına karşılık toplumsal rol dinamiktir. Toplumsal statüler kişiyi belirli toplumsal kurallara uymaya zorlar. İşte bu kurallara uymak, yani toplumsal statünün normlarına göre davranmak, toplumsal rolü yerine getirmektir. Her statü belirli rolleri gerektirir. Nasıl ki statü toplumun bireye yüklediği toplumsal onur ve saygınlıksa, rol de toplumun bireyden beklediği davranışlardır. Statü bireyin kendisi hakkındaki öznel görüşü olmadığı gibi, rol de bireyin kendi isteğine göre hareket etmesi değildir. Toplumsal beklenti olan rol, toplumun bireyden beklediği davranış biçimleridir. Rol, bireyin belli şartlar altında muhtemel davranışı, yani hangi durum ve şartlarda nasıl davranacağıdır.

Davranışta tahmini bir ölçü olmaksızın, yani kültür tarafından verilmiş rol bulunmaksızın ilişkileri yorumlamak imkansız olacaktır (Bensman, Rosenberg, 1976: 36).

Toplumsal rol, toplumsal statünün gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirme ve onun verdiği haklardan, yani ayrıcalıklardan yararlanma biçimidir. Statünün davranış boyutu olan rol oynanır, ona statü gibi sahip olunmaz (Doğan, 2002:103). Statü, tavır ve hareket hususunda ideal örneği belirleyen kavram olduğu halde, rol bu ideal örneğe göre ortaya konulan fiili tavidir. Rol, aynı zamanda bireyin davranışını düzenleyen, ona bir takım sınırlamalar getiren toplumsal beklentilerdir (Linton, 1936: 114). Babalık statüsünü işgal eden bir bireyin statüsüne uygun olan, yani kendisinden beklenen davranışı sergilemesi rolünü yerine getirmesi anlamına gelir. Toplumsal rol, karşılıklılık esasına dayalı olup belli beklentileri içerir. Kocanın rolü kadının rolüne karşılıklı olarak bağlıdır ve taraflardan her birinin diğerinden beklentileri onların rolünü belirleyici bir özelliğe sahiptir (Poloma,1993:151).

Nasıl ki statü teriminin kültürel boyutu varsa rol teriminin de kültürel boyutu vardır. Aynı toplumsal statü farklı toplumlarda farklı rollerin icrasını gerektirir. Toplumsal statünün değer boyutunu belirleyen temel unsur kültürdür. Babalık statüsünün gerektirdiği roller, onun toplumsal değer boyutuna bağlı olarak toplumdaki topluma ve aynı toplumda zamana göre farklılık arz eder. Dolayısıyla rol kavramı belirli bir statüye ilişkin kültür örneklerinin tümünü açıklamak için kullanılır.

Roller arasındaki ilişkiye baktığımızda, onların genelde birbirine bağlı ve simetrik olduğunu görürüz (Sanay,1991:193). Mesela öğretmen-öğrenci ilişkisine baktığımızda; öğrenciler öğretmenden kendilerini eğitmesini ve sınavda da canlarını fazla sıklamamasını beklemektedir, öğretmen ise öğrencilerden anlattıklarını kavramaları için bir miktar çaba sarfetmelerini ve yıl sonunda sınavlarda üstün başarı göstererek kendisinin iyi bir eğitici olduğunu göstermelerini beklemektedir. Karı-koca rolleri de bu anlamda simetriktir. Daha doğrusu birbiriyle bağlantılı bütün roller bir uyum ve düzen içindedirler.

Rolün ideal tasavvuru ile bilfiil yaşanan roller arasında da daima farklar bulunacaktır. Aksi takdirde olan ile olması gereken arasındaki fark ortadan kalkacak ve daha iyisine doğru bir yöneliş ya da gidiş olmayacaktır. Bundan dolayı rolün ideal tasavvuru, fiili olarak yaşananın ötesinde olacaktır. Bir babanın babalık rolünü yerine getirdiğini fakat buna rağmen iyi bir baba olmadığını ifade etmek ya da bir öğretmenin öğretmenlik rolünü yerine getirmekle beraber daha iyi öğretmen olunabileceğini dile getirmek işte bu farkın ifadesidir.

Toplumsal roller normatif niteliktedir (Dönmezer, 1994: 144). Roller, otorite olma özelliği gösteren, yaptırım gücü bulunan standartlara, yani toplumsal normlara göre yerine getirilirler. Aslında rol, toplumsal normlara uygun davranmaktan başka bir şey değildir. Toplumsal norm, toplumsal rolün ideal tasavvurunu değil, fiili yönünü belirler. Toplumsal rolün ideal tasavvuru çoğu zaman toplumsal norm olabilme özelliğine sahip değildir. Babalık rolü ne kadar iyi oynanırsa oynansın mutlaka daha iyisi vardır ki, işte o daha iyisi, yani ulaşılamayana, rolün ideal tasavvurunu dile getirir. Dolayısıyla ideal baba ile normun sınırlarını belirlediği baba genelde birbirinden farklıdır.

Statüden ayrı ele alınması mümkün olmayan rol için de, statü için yaptığımız ayrımı yaparak verilmiş rol ve kazanılmış rol şeklinde bir sınıflandırma yapabiliriz. Verilmiş rol doğuştan olan, biyolojik özelliklerden kaynaklanan, herhangi bir ilgi ve yeteneği gerektirmeyen rollerdir. Kazanılmış roller ise onlara sahip olmadan önce seçim ve yeteneği gerektiren rollerdir (Denisoff, Wahrman, 1979: 155). Bütün toplumlarda toplumsal pozisyonlar tarafından belirlenen rolün belli göstergeleri vardır. Verilmiş rol göstergeleri; akrabalık, cinsiyet, yaş, ölüm ve sosyal göstergeler (sosyal sınıf) dir. Bu göstergeler üzerinde kişinin herhangi bir etkisi yoktur. Kazanılmış rol göstergesi ise başarıdır. Burada kişi etkindir, kişinin performansı ve başarısı belirleyicidir (Lundberg, 1963: 149-158).

2.2.1. Rol Çelişkisi (Çatışması)

Toplamlar geliştikçe ve bireyin yaşı ilerledikçe işgal edilen statü ve oynanan rol türü ve sayısı artmaktadır. Çeşitliliğin artması, yapının gittikçe karmaşıklaşması ve paralel olarak bir takım problemlerin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Problemin kaynağında bireyin kendisi ya da içinde yer aldığı toplumsal sistem bulunur. Bireyin kendisinin neden olduğu problem ya da problemler, temelde onun algılayışından kaynaklanır. Toplumsal sistemde her şeyin açık ve net bir şekilde belirlenmemiş olması, tanımlama ve değerlendirmelerde belli kriterlerin bulunmaması, kısacası sistemi oluşturan unsurlar ve fonksiyonlarının belirgin bir şekilde ilişkilendirilmemiş olması da problemlere yol açar ki, bu tür problemlerin nedeni birey değil toplumsal sistemdir. Toplumsal statü ve rol açısından ortaya çıkacak en temel problem ise, çelişki veya çatışma olarak ifade edilir. Kişinin sahip olduğu statüler arasındaki uyumsuzluk ve bağdaşmazlık statü çatışmasına neden olduğu gibi, onun davranış örüntüsündeki uyumsuzluk ve bağdaşmazlık da rol çatışmasını doğurur.

Merton'un da belirttiği gibi herhangi bir statüye bağlı olan rollerin bütününe rol takımı denilir. Merton bunu açıklamak için bir tıp öğrencisini örnek verir. Tıp öğrencisinin rolü sadece hocasına nispetle değildir. Onun bulunduğu konum, yani statüsü, diğer öğrencilere, hemşirelere, doktorlara, tıp teknisyenlerine, sosyal çalışma uzmanlarına karşı farklı roller oynamasını ve tutumlar almasını gerektirmektedir. Aynı şekilde bir öğretmen de statüsü gereği öğrencilerine, meslektaşlarına, okulun müdürüne, hizmetlisine karşı bir takım rolleri yerine getirmek zorundadır. İşte kişinin herhangi bir statü gereği yerine getirmesi gereken rollerin bütününe rol takımı adı verilir. Bu rol takımının gereği gibi yerine getirilmesinde ise çelişkiler meydana gelebilir (Dönmezer, 1994: 147).

Tıp öğrencisi hocasına karşı segilediği davranışı hasta bakıcıya sergilerse doğal olarak bir rol çelişkisi yaşar. Yine, statüsü gereği öğrencisine ders anlatma yükümlülüğü olan öğretmenin hizmetliye ders anlatma girişimi, rol çelişkisinden başka bir şey değildir. Burada toplumsal sistem bireyin kime karşı nasıl davranacağını belirlemiş olmasına rağmen birey rol çelişkisi yaşamaktadır ki, burada bireyden kaynaklanan bir sorun vardır. Bireyden kaynaklanan rol çekişmesi aynı rol takımı içerisinde olabileceği gibi farklı rol takımları arasında da olabilir. Çocuğunun öğretmeni olan biri çocuğuna evde öğretmen okulda baba gibi davranırsa doğal olarak rol çelişkisine düşer. Çocuğa evdeki statüsünün gereği olarak baba gibi, okuldaki statüsünün gereği olarak da öğretmen gibi davranma-

lıdır. Çünkü çocuk onun evde evladı okulda öğrencisidir. Evde ona öğrenci muamelesi yapması roller arasındaki simetrinin kaybolması, dolayısıyla çelişkinin ortaya çıkması demektir.

Rol çelişkisinin nedeni bireyin kendisi olabildiği gibi, toplumsal sistem de olabilir. Toplumsal normların kurumsallaşmamış olması ve toplumsal değerler arasında tutarsızlığın bulunması durumunda da rol çelişkisi kaçınılmazdır. Bu durumda birey nerede, kime, nasıl davranacağını kestirmekte zorlanabilir ve sistemden kaynaklanan bir rol çelişkisi yaşayabilir. Mesela sigara yasağına uygun hareket etmeyen kişinin durumu böyle bir çelişkinin göstergesidir. Vatandaşlık statüsünün gereği kapalı yerlerde sigara içmemesi gereken biri, toplumun üyesi olma statüsünün gereği kapalı alanda sigara içmektedir. Toplum onu kapalı alanda sigara içtiği için övgüye değer bulmakta, cesaretinden dolayı kutlamaktadır. Burada birey, değerlerin çelişmesinden ve normun kurumsallaşmamış olmasından dolayı bu güçlüğü yaşamaktadır. Yine aynı şekilde roller arasındaki hiyerarşik yapının çok belirgin olmaması da rol çelişkisine neden olabilir. Çocuğu hasta olan bir öğretmenin işine gitmemesi babalık rolünün, işine gitmesi ise mesleki rolün üstün olduğunu gösterir. Eğer roller arasındaki üstünlük toplumsal sistemde belirtilmemiş ve tanımlanmamışsa bu ikilem, bu çelişki kaçınılmazdır. Fakat şurası da açıktır ki, roller arasındaki altlık üstlük farkını belirlemek çok da kolay değildir. Ayrıca altlık üstlük, durum ve şartlara göre de değişkenlik gösterir. Eğer çocuğun acil müdahaleyi gerektirecek bir hastalığı söz konusu ise babalık rolü, çok hafif bir soğuk algınlığı söz konusu ise öğretmenlik rolü üstün olabilir ve birey ona göre davranabilir. Aksi şekilde hareket etmesi rol çelişkisidir. Rol çelişkisi en açık ifadesiyle bireyin nerede, kime, nasıl davranacağını bilmedeki sosyal beceriden yoksun olması ya da sistemden dolayı bunun bilinemez olmasıdır.

Rol çelişkisi, bireyin rolleri arasında gerek kendisinden gerekse toplumsal sistemden kaynaklanan uyumsuzluktan kaynaklandığı gibi, rolleri arasında bulunan işlevlerin aynı anda gerçekleştirilemez olmasından da kaynaklanabilir. Mesela çocuğu hastaneye gitmeyi gerektirecek kadar hasta olan bir öğretmenin aynı anda sınavının olması böyle bir çelişkiye neden olur. Burada her iki durum da aynı değerdedir, aralarında bir altlık ve üstlük yoktur ve her ikisinin aynı anda yerine getirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla rol çelişkisi kaçınılmazdır.

2.2.2. Anahtar Rol

Toplumsal rollerin hepsi aynı değerde değildir. Her ne kadar her zaman ve her durumda roller arasındaki hiyerarşiyi açık bir şekilde belirlemek mümkün olmasa da aralarında bir derece farkı, bir altlık üstlük sıralaması vardır. Bu sıralamanın belirlenmesinde asıl belirleyici olan da statüdür. Anahtar rol, anahtar statüye ait olan roldür. Anahtar statüye özgü olan rollerin hepsi aynı derecede önemli ve aynı değerde değildir. Bunların içinde bir tanesi diğerlerine göre toplumun bireyi değerlendirmesinde daha etkin rol oynamaktadır ki, işte bu rol bireyin anahtar rolüdür. Başka bir ifadeyle, toplumun bireyden beklentilerinin hepsi aynı derecede önemli olmayıp, toplumun öncelikli beklentisi bireyin anahtar rolünü belirler. Kültürel boyutu olan rol, içinde gerçekleştiği toplumun ve kültürün gereklilik-

lerine göre oynanır. Bu durumda anahtar rol, toplumun bireyden öncelikli beklentisi ve bireyi tanımlamada temel argüman olarak kullandığı davranış türüdür.

Bireyin anahtar rolünün belirlenmesinde kültür merkezi bir faktör olarak işlev görür. Mesela, aile kurumunun çok önemli olduğu bir toplumda bir kadının anahtar rolü annelik statüsünün gereklilikleridir. Ekonominin ön planda olduğu bir toplumda ise anahtar rolü belirleyen onun annelik statüsü değil iş kadınlığıdır. İşbölümünün yaygın olduğu, mesleğin önemsendiği toplumda da kişinin anahtar rolünü onun mesleği belirler. Baba, kulüp üyesi ve öğretmen olan birinin anahtar rolünü onun mesleği olan öğretmenlik statüsü belirler. Öğretmenlik statüsünün gerektirdiği bir çok rol vardır. Öğretmenin, öğretmenlik statüsü çerçevesinde öğrencisine, meslektaşlarına, okul müdürüne, hizmetliye, veliye karşı oynaması gereken rolleri bulunur. Bunların içinde anahtar rol olma özelliği gösteren öğrencisine karşı oynadığı roldür. Çünkü toplum öğretmenden öncelikli olarak öğrencisini iyi yetiştirmesini bekler. Diğerleri sıralamada daha sonra gelir ve öncelikli olan rolünü iyi oynaması, onun iyi bir öğretmen olarak nitelendirilmesi için zorunludur. Eğer iyi bir eğitimci değil, kişilikli ve donanımlı öğrenci yetiştiremiyorsa, meslektaşlarına ve okul idaresine karşı rolünü çok iyi oynaması çok da anlamlı olmayacaktır. Öğrencisine karşı rolünü iyi oynamasının yanı sıra, öğretmenlik statüsüne bağlı olarak diğer rollerini de iyi oynaması öğretmene daha fazla bir prestij ve saygınlık kazandırır. Öğretmenin saygınlığının ana nedeni, onun anahtar rolü olan öğrencisine karşı oynadığı roldür.

Sonuç

Sistem, kendi kendine yeten ve kendini düzenleyen bir bütün olma özelliği gösterir. Dinamik bir özelliği olmasının yanı sıra istikrarı ifade eden toplumsal sistem, kendini yenileyebilen ve aynı zamanda istikrarını koruyarak varlığını sürdürebilen bir bütündür. Bir bütün olan toplumsal sistemi anlamak ve açıklamak, kendini oluşturan unsurları analiz etmekle mümkün olacaktır. Bütünü anlamanın yolu, onu bileşenlerine ayırmaktan geçer. Kendini oluşturan unsurların toplamından ibaret olmayan ve bir bütün olma özelliği gösteren toplumsal sistemi anlamak, unsurların bütün içindeki eklem yerlerinden ayrılmasına ve her birinin ayrı ele alınmasına bağlıdır.

Toplumsal sistemin temel yapı taşı birey, başlangıç noktası ise eylemdir. Eylem, belli şartlar altında bireysel aktörler arasındaki etkileşimdir. Etkileşim sürecinde bireysel aktörlerin birbirleriyle nasıl ve ne tür bir ilişki içinde olacaklarını, birbirlerine karşı nasıl davranacaklarını belirleyen ise, her birinin toplumsal sistem içindeki konumu ve rolüdür. Buradan da anlaşılacağı gibi, bireyin toplumsal sistem içindeki yerini ve rolünü bilmeden toplumsal ilişkileri, yani toplumsal sistemin başlangıç noktasını anlamak mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla toplumsal sistem analizinde toplumsal statü ve rolün öncelikli olarak ele alınması gerekliliği bulunmaktadır. Bu çalışmada olduğu gibi başka unsurlar ele alınarak toplumsal sistem analizine katkı sağlanabilir. Toplumsal sistem analizinde, bütünü parçalara ayırma yönteminin dışında bir başka yöntem daha kullanılabilir. Çok sayıda bileşeni olmakla birlikte, toplumsal sistemin bir yapı bir de işlevsel boyutunun olduğunu ve bu iki eksenle analiz edilebileceğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Bensman, Joseph, Rosenberg, Bernard (1976). *An Introduction to Sociology*. New York: Praeger Publishers.
- Denisoff, R. Serge, Wahrman, Ralph (1979). *An Introduction Sociology*. New York: Macmillan Publishing Co., Inc.
- Doğan, İsmail (2002). *Sosyoloji*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Dönmezer, Sulhi (1994). *Toplumbilim*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Edit. Outhwaite, William (2008). *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*. Çev. Melih Pekdemir, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bert Kaplan (1957). "Personality and Social Structure". (Edit. Gittler, Joseph B.). *Review of Sociology*, New York: John Wiley&Sons Inc.
- Erkilet, Alev (2007). *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*. Ankara: Hece Yayınları.
- Fichter, Joseph (1994). *Sosyoloji Nedir*. Çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Atilla Kitabevi.
- Giddens, Anthony (2000). *Sosyoloji*. Haz.: Hüseyin Özel, Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Kızılçelik, Sezgin, Erjem, Yaşar (1994). *Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Kongar, Emre, (1979). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Linton, Ralph (1936). *The Study of Man*. New York: Appleton Century Company, Inc.
- Lundberg, George A., ve Diğerleri (1963). *Sociology*. New York: University of Washington.
- Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Merton, Robert K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Poloma, M. Margaret (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramaları*. Çev. Hayriye Erbaş. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Parsons, Talcott (1964). *The Social System*. Toronto: Collier-Macmillan.
- Sanay, Eyyüp (1991). *Genel Sosyoloji Dersleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayını.
- Swingewood, Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev. Osman Akınbay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tezcan, Mahmut (1995). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Feryal Matbaası.